

LIETUVOS FILOSOFIJOS POSOVIETINĖ TRANSFORMACIJA: FILOSOFIJOS KRYPTYS, DISCIPLINOS, PRODUKTYVUMAS*

Gintaras Kabelka

Vilniaus universiteto

Filosofijos fakulteto Filosofijos istorijos ir logikos katedra

Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius

El. paštas: kabelkag@gmail.com

Straipsnyje pateikiama Lietuvos filosofinio diskurso (1960–2010 m.) bibliometrinių duomenų apie filosofijos disciplinas, kryptis ir tekstų autorius interpretacija. Eksplikuojama šių krypčių ir disciplinų apimtis bei kaita posovietiniu laikotarpiu. Filosofinių krypčių struktūros pokyčiams aiškinti taikoma lyginamuosiuose istoriniuose sociologiniuose tyrimuose naudojama posovietinės transformacijos orientacijų (mimetinės, kontinuacinės, restitucinės ir inovacinės) schema. Analizuojama filosofinių tekstų autorių bendrijos apimtis ir jos pokyčiai sovietiniu ir posovietiniu laikotarpiais, taip pat autorių stratifikacija pagal produktyvumą. Patikrinamas Lotkos ir Price'o dėsnis, teigiantis, jog didžiąją dalį mokslinių tekstų sukuria autorių bendrijos produktyviausioji mažuma.

Pagrindiniai žodžiai: Lietuva, filosofinis diskursas, posovietinė transformacija, produktyvumas

Šiame straipsnyje tęsiama anksčiau pradėta (žr. Kabelka 2012) Lietuvos filosofijos posovietinės transformacijos analizė, šįkart pateikiant Lietuvos filosofinio diskurso (1960–2010 m.) bibliometrinių duomenų apie filosofijos disciplinas, kryptis ir tekstų autorius interpretaciją. Straipsnyje eksplikuojama šių krypčių ir disciplinų apimtis ir kaita posovietiniu laikotarpiu. Filosofinių krypčių pokyčiams aiškinti bandoma pritaikyti lyginamuosiuose istoriniuose sociologiniuose tyrimuose naudojamą

posovietinės transformacijos orientacijų (mimetinės, kontinuacinės, restitucinės ir inovacinės) schemą (žr. Šaulauskas 2000: 19; Norkus 2008). Kitaip sakant, siekiama (bent iš dalies) išsiaiškinti, kaip pasikeitė tekstų priklausomybė filosofinėms kryptims: ar filosofai po 1990-ųjų teberašė taip pat kaip sovietmečiu, ar tapo naujų, iki tol draustų krypčių (egzistavusių tarpukario Lietuvoje ar egzistuojančių Vakaruose) išpažinėjais, o galbūt ėmėsi kurti originalią, iki šiol nebūtą filosofiją? Straipsnyje taip pat analizuojamas filosofinių tekstų autorių bendrijos dydis ir jos pokyčiai sovietiniu ir posovietiniu laikotarpiais, taip pat autorių stratifikacija pagal produktyvumą. Siekiama išsiaiškinti ankstesniuose tyrimuose nustatyto Lietuvos filosofinio diskurso eksponentinio augimo priežastis ir papildyti

* Straipsnis parengtas atliekant podoktorantūros stažuotę, kuri finansuojama pagal Europos Sąjungos struktūrinių fondų Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos Mokslininkų ir kitų tyrėjų mobilumo ir studentų mokslinių darbų skatinimo priemonės (VP1-3.1-ŠMM-01) įgyvendinamą projektą „Podoktorantūros (post doc) stažuotių įgyvendinimas Lietuvoje“.

1.1 lentelė. Sovietinio laikotarpio (1960–1989) filosofijos dalykinė struktūra

Filosofijos disciplinos ir jų pokyčiai

Filosofijos disciplina	Straipsnių skaičius	Straipsnių bendra apimtis, sp. l.	Monografijų bendras skaičius	Monografijų apimtis, sp. l.	Bendra tekstų apimtis, sp. l.	Disciplinos dalis, proc.
Lietuvos filosofijos istorija	152	135,8	15	187	322,8	31
Visuotinės filosofijos istorija	68	56,8	5	67	123,8	12
Ontologija	26	25,7	1	15	40,7	4
Pažinimo teorija	52	41	3	29	70	7
Etika	69	51,1	1	8	59,1	6
Estetika	44	36,2	4	63	99,2	10
Kalbos filosofija	19	15,3	3	37	52,3	5
Mokslo filosofija	38	29	3	31	60	6
Socialinė filosofija	44	35,2	2	26	61,2	6
Filosofinė antropologija	32	27,4	2	27	54,4	5
Religijos kritika, ateizmas	21	16,8	2	27	43,8	4
Istorijos filosofija	23	16,7	1	6	22,7	2
Kultūros filosofija	18	14,5	—	—	14,5	1
Logika	10	12,6	—	—	12,6	1
Kita	6	4,6	1	9	13,6	1
Iš viso	622	518,7	43	532	1050,7	100

tolesnio augimo prognozes. Patikrinamas (ir patvirtinamas) bibliometrijoje žymus Lotkos ir Price'o dėsnis, teigiantis, jog didžiąją dalį mokslinių tekstų sukuria autorių bendrijos produktyviausioji mažuma.

Iš pateiktų duomenų matyti, jog abiem laikotarpiais Lietuvos filosofijai buvo būdingas itin didelis dėmesys filosofijos istorijai, o sovietmečiu – ypač Lietuvos filosofijos istorijai¹. Abiem laikotarpiais filosofijos istorijos problematikai buvo skirta daugiau kaip trečdalis visų filosofinių tekstų, sovietmečiu – net 43 proc. Nepriklausomybės laikotarpiu Lietuvos filosofijos istoriografijai praradus lyderės

statusą, ji perėmė visuotinės filosofijos istoriją, kurią sudaro ne tik Vakarų, bet ir pastarąjį dešimtmetį itin pagausėjusios Rytų mąstymo tradicijų interpretacijos.

Kiti didžiausi nepriklausomybės laikotarpio pralaimėjimai – kalbos ir mokslo filosofija, kurių procentinė dalis filosofiniame diskurse sumenko tris keturis kartus. Tai iš dalies paaiškintina tuo faktu, kad didžiąją šių disciplinų dalį sukuria analitinės filosofijos atstovai, kurie tradiciškai rašo labai taupiai ir atsakingai, dėl to produktyvumu nusileidžia kitų filosofijos kryptių atstovams. Kita vertus, būtent kalbos ir mokslo filosofiją sovietmečiu intensyviai plėtoję filosofai po nepriklausomybės atgavimo perėjo į politinę sritį – tapo politikais, politologais ir politikos filosofais.

¹ Atsakymą į klausimą, kodėl būtent Lietuvos filosofijos istoriografija sovietmečiu tapo didžiausia filosofijos disciplina, paliksime kitiems tyrimams.

1.2 lentelė. Nepriklausomybės laikotarpio (1990–2010) filosofijos dalykinė struktūra

Filosofijos disciplina	Straipsnių skaičius	Straipsnių bendra apimtis, sp. l.	Mono-grafių skaičius	Monogra-fių bendra apimtis, sp. l.	Bendra tekstų apimtis, sp. l.	Discipli-nos dalis, proc.
Visuotinės filosofijos istorija	374	384,7	24	439	823,7	26,3
Lietuvos filosofijos istorija	195	203,9	5	82	285,9	9,1
Ontologija	103	107,4	8	182	289,4	9,2
Pažinimo teorija	130	134,8	5	75	209,8	6,7
Etika	146	151,8	6	82	233,8	7,5
Estetika	128	132,6	9	218	350,6	11,2
Kalbos filosofija	35	36,3	1	11	47,3	1,5
Mokslo filosofija	36	37,4	1	10	47,4	1,5
Socialinė ir politikos filosofija	126	130,8	8	112	242,8	7,8
Filosofinė antropologija	55	57,2	2	31	88,2	2,8
Religijos filosofija	69	72,5	-	-	72,5	2,3
Istorijos filosofija	24	25,9	1	20	45,9	1,5
Kultūros filosofija / kritika	91	94,4	8	132	226,4	7,2
Metafilosofija	25	26,2	2	36	62,2	2
Kita	24	22,1	1	14	36,1	1,2
Iš viso	1596	1654,6	83	1477	3131,6	100

Minėtu laikotarpiu atsirado dėmesys metafilosofinei problematikai – identifi-kuojama apie 2 proc. jai skirtų tekstų, ko nebūta sovietmečiu. Nepriklausomybės laikotarpiu ypač susidomėta kultūros ir būties problematika – šių filosofijos sričių diskurso procentinė dalis išaugo atitinkamai septynis ir du kartus. Pažinimo teorijos, eti-kos, estetikos, socialinės, istorijos filosofijų raida išliko stabili ir neatsiliko nuo bendrų filosofinio diskurso augimo tendencijų.

Filosofijos krypčių pokyčiai ir posovietinės transformacijos pobūdis

Bibliometrinę metodiką naudojančiu filo-sofijos sociologiniu-panoraminio tyrimu negalima atsakyti į klausimą apie filosofinių

tekstų *kokybiškumo* pokyčius šį suprantant teorinio reikšmingumo prasme, pavyz-džiui, ar analitinė filosofija posovietiniu laikotarpiu yra *geresnė* (t. y. analitiškesnė, įžvalgesnė, turtingesnė) už sovietinę. Ži-noma, iš dalies šį uždavinį galima įgyven-dinti ir filosofijos sociologijos priemonėmis imantis nustatinėti tekstų reikšmingumą analizuojant jų citavimo dažnį ir pan. Kita vertus, tekstų priskyrimas tam tikrai filo-sofinei krypčiai taip pat nurodo jų *kokybę*, t. y. kaip – marksistiškai, fenomenologiškai ar pozityvistiškai – parašytas vienas ar kitas tekstas. Tačiau net ir priskyrus tekstą kuriai nors filosofijos krypčiai, visuomet išlieka teksto autoriaus angažavimosi tai krypčiai problema. Tai geriausiai išreiškė

Jūratė Rubavičienė (Baranova): „Audronė Žukauskaitė sąmoningai tapatinasi su postmoderniuoju diskursu ir ima vertinti paskirus kultūros reiškinius iš kartais nutylimos, tačiau akivaizdžiai perimtos, pvz., Slavojaus Žižeko, perspektyvos. Ji sąmoningai įveda Vakarų postmoderniojoje filosofijoje susiklosčiusias sąvokas į mūsų filosofinę erdvę, suteikdama joms naują gyvybę. <...> Alvydas Jokubaitis, Vytautas Rubavičius, Jūratė Baranova rašo apie postmoderniąją Vakarų filosofiją iš kritinės distancijos perspektyvos, su juo nesitapatindami“ (Baranova 2006: 95).

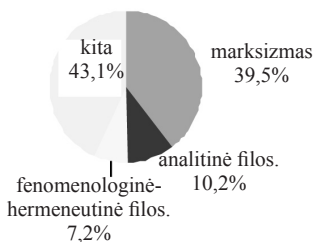
Kitaip tariant, čia eksplikuotas teksto autoriaus teorinių nuostatų ir jo nagrinėjamos tematikos (ar filosofijos krypties) (ne)atitikimo klausimas. Visiškai įmanoma tyrinėti filosofijos kryptį pačiam nelaikant savęs tos krypties atstovu ar net laikantis kitos filosofijos krypties nuostatų. Taigi, yra galimos bent trys situacijos: 1) filosofas nagrinėja kurios nors filosofijos krypties problematiką laikydamas save jos atstovu ir taikydamas atitinkamą filosofavimo būdą; 2) filosofas nagrinėja filosofijos kryptį nelaikydamas savęs nei jos, nei kurios kitos filosofijos krypties atstovu; 3) filosofas na-

2.1 lentelė. *Sovietinio laikotarpio (1960–1989) filosofijos kryptys*

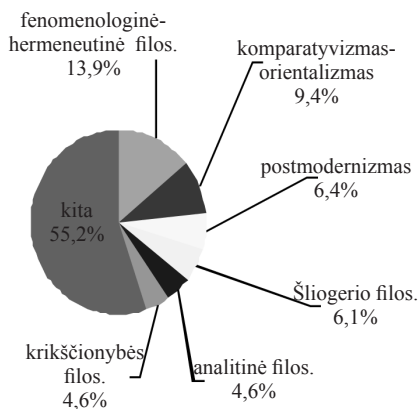
	Mark-sizmas	Analitinė filosofija	Fenomenologinė-hermeneutinė filosofija	Kryptims nepriskiriami tekstai
Straipsnių skaičius	195	49	48	330
Straipsnių bendra apimtis, sp. l.	155,2	39,1	49,6	274,8
Monografijų skaičius	22	6	2	13
Monografijų bendra apimtis, sp. l.	260	68	26	178
Bendra tekstų apimtis, sp. l.	415,2	107,1	75,6	452,8
Krypties dalis, proc.	39,5	10,2	7,2	43,1

2.2 lentelė. *Nepriklausomybės laikotarpio (1990–2010) filosofijos kryptys*

	Fenomenologinė-hermeneutinė filosofija	Komparatyvizmas-orientalizmas	Postmodernizmas	Šliogerio filosofija	Analitinė filosofija	Krikščionybės filosofija	Kita
Straipsnių skaičius	267	93	133	18	88	110	887
Straipsnių bendra apimtis, sp.l.	275,4	131,7	141,2	18,5	83	107,7	897,1
Monografijų skaičius	11	6	5	6	4	2	49
Monografijų bendra apimtis, sp. l.	160	162	58	172	60	35	830
Bendra tekstų apimtis, sp. l.	435,4	293,7	199,2	190,5	143	142,7	1727,1
Krypties dalis, proc.	13,9	9,4	6,4	6,1	4,6	4,6	55,2

1 pav. Sovietinio laikotarpio (1960–1989) filosofijos kryptys

2 pav. Nepriklausomybės laikotarpio (1990–2010) filosofijos kryptys

grinėja filosofijos kryptį remdamasis kitos krypties nuostatomis – šis atvejis rečiausias, bet aptinkamas ir Lietuvoje, ypač sovietiniu laikotarpiu, kai marksistai imdavosi „buržuazinės filosofijos kritikos“ (būdingas pavyzdys – R. Skaigirio knyga *Šiuolaikinės buržuazinės filosofijos pagrindinės kryptys*, 1971 m.). Taigi, pirmaisiais dviem atvejais tekstą priskyrėme tai kryptčiai, kurios problematika jame nagrinėjama, trečiuoju atveju – kryptčiai, kurios teorinėmis nuostatomis yra pagrįstas tekstas.

Taigi, lentelėse ir diagramose matome, jog apie 60 proc. sovietinio laikotarpio

filosofijos būta nemarksistinės. Didelės dalies šių tekstų nepavyko priskirti kuriai nors filosofijos kryptčiai. Nemaža jų dalis (apie 18 proc.) priklauso Lietuvos filosofijos nemarksistiniams tyrimams. Ši disciplina sovietmečiu buvo nevienalytė: apie 43 proc. jos tekstų (arba apie 13 proc. bendro filosofinio diskurso) sudarė marksistinės filosofijos metodais pagrįsti tyrimai, kurie buvo priskirti marksizmui. Kita filosofinėms kryptims nepriskiriamų tekstų dalis nagrinėjo Vakarų filosofijos istoriją, likusioji priklausė kitoms filosofinėms disciplinoms.

Sovietinio laikotarpio filosofijos dvilypė struktūra (kai greta marksizmo egzistavo ir nemarksistinio filosofavimo būdai) nėra nei naujas atradimas, nei tik Lietuvai būdinga sovietinės filosofijos forma – šiame straipsnyje tik statistškai iliustruojami ir pagrindžiami teiginiai, kuriuos yra pasakę ir estų bei latvių filosofai, kalbėdami apie savo šalių filosofiją sovietiniu laikotarpiu. Antai latvė Maija Kūle rašo: „Būdingas fenomenas Baltijos šalyse buvo vadinamasis *pusinis marksizmas* (*half Marxism*), orientuotas į Vakarų filosofijos idėjas (fenomenologiją, egzistencializmą, kalbos filosofiją, filosofinę antropologiją, moderniąją estetiką). Greta marksizmo propaguotojų egzistavo daugybė laisvai mąstančių filosofų. Jie vartojo marksizmo literatūros citatas tik kaip savo darbų paviršių, iš tikrųjų norėdami pažinti likusio pasaulio filosofiją“ (Kūle 2006: 96). Estų filosofas Eero Loone šį reiškinį pavadino „parodomuoju marksizmu“ (angl. *foreword Marxism*) (Loone 1993: 19; taip pat žr. Vihalemm 2010).

Posovietinės transformacijos tyrimuose (Norkus 2008) taikoma keturių transformacijos orientacijų (restitucinės, kontinuacinės, mimetinės, arba imitacinės, ir inovaci-

nės) schema, suformuluota Mariaus Povilo Šaulausko. „Restitucinis socialinis kismas reiškia vertybinę orientaciją į žinomai jau buvusių, bet dabar nebesamų bendrabūvio struktūrų (t. y. socialinių darinių ir procedūrų) atstatymą (Lietuvoje restituciniu modeliu buvo pirmoji tarpukario Lietuvos Respublika); imitacinis – į žinomai nebuvusias ir nesančias, tačiau svetur susiklosčiusias ir žinomai vis dar veiklias struktūras (čia nagrinėjamu atveju – į liberalaus demokratinio kapitalizmo Vakarų visuomenių realijas); kontinuacinis socialinis kismas vyksta kaip jau susiklosčiusių socialinių struktūrų išlaikymas, tęstis bei adaptacija (Lietuvoje – kaip atžvalga į pokarinės okupacijos dešimtmečių sankaupas); o, galų gale, inovacinė socialinio kismo orientacija pažymi autonomišką naujų, dar žinomai nematytų bendrabūvio struktūrų genezę“ (Šaulauskas 2000: 19). Taikant šią schemą filosofijos posovietiniams pokyčiams interpretuoti, siekiama nustatyti, kaip pakito Lietuvos filosofijos pobūdis po 1990-ųjų, palyginti su sovietiniu laikotarpiu: ar filosofai, išsivadavę iš geležinio narvo, tuoj puolė perimti iki tol varžytas Vakarų filosofijos krypčių idėjas (mimetinė, arba imitacinė, orientacija), ar ėmėsi kurti originalią, tik Lietuvai būdingą, iki tol nebūtą filosofiją (inovacinė orientacija), ar traktavo save kaip tarpukario Lietuvos filosofinės tradicijos tęsėjus ir tuomečių filosofų mokinius, ar tiesiog tokiu pačiu būdu tęsė savo sovietmečiu pradėtus tyrinėjimus (kontinuacinė orientacija)?

Kadangi sovietinio filosofinio diskurso struktūra yra nevienalytė (greta marksizmo, kaip oficialiosios filosofijos, egzistavo ir nemarksistinė filosofija), tai ši aplinkybė skatina patikslinti kontinuacinės ir mimetinės orientacijų apibrėžimus. Po 1990-ųjų

besitęsiantį marksistinės filosofijos tekstų rašymą galima laikyti *kontinuacine griežtąja prasme* orientacija; besitęsiantį sovietmečiu egzistavusių nemarksistinių filosofijos krypčių (kurios buvo perimtos iš Vakarų filosofijos, taigi, *mimetinės*) propagavimą – *mimetinę-kontinuacinę*. Po 1990-ųjų Lietuvos filosofiniame diskurse atsiradusių sovietmečiu nebūtų, bet perimtų iš pasaulinės filosofijos krypčių plėtojimas laikytinas *mimetinė-inovacine* orientacija – „naujovišku pakartojimu“. Tokiu būdu būtų patikslintas sovietinės filosofijos *tęstinumo* pobūdis įvardijant, kas – marksistinė ar nemarksistinė filosofinio diskurso dalis – yra plėtojama toliau, ir kartu patikslinamas vakarietiško filosofijos krypčių *perėmimo* pobūdis – ar tai jau sovietmečiu, ar nepriklausomybės laikotarpiu pradėtas filosofinis „importas“.

Ši posovietinės transformacijos schema filosofinio diskurso pokyčiams interpretuoti pritaikoma tik iš dalies dėl tos priežasties, kad ją galima taikyti filosofijos krypčių dinamikai, tačiau ne visi filosofiniai tekstai gali būti klasifikuojami kaip priklausantys kuriai nors filosofijos kryptiai. Kaip rodo bibliometriniai duomenys, apie 43 proc. sovietmečio ir apie 55 proc. nepriklausomybės laikotarpio tekstų nepavyko priskirti filosofijos kryptims.

Pažvelgus į pagal filosofijos kryptis suklasifikuoto nepriklausomybės laikotarpio filosofinio diskurso dalį, akivaizdus posovietinės transformacijos mimetinės-kontinuacinės (toliau plėtojamoms sovietmečiu egzistavusios filosofijos kryptys – fenomenologinė-hermeneutinė ir analitinė filosofija) ir mimetinės-inovacinės (pradėtos plėtoti pasaulinėje filosofijoje egzistuojančios kryptys – postmodernizmas, komparaty-

vizmas, krikščionybės filosofija) orientacijų vyravimas. Kiekybiškai jos abi apima apytolges filosofinių tekstų dalis (po maždaug 20 proc. viso diskurso). Jei imsime domėn nepriklausomybės laikotarpiu atliktus Lietuvos filosofijos istorijos tyrimus (sudarėčius 9 proc. diskurso) ir pagrįstai traktuosime juos kaip sovietinio laikotarpio nemarksistinio diskurso tąsą (didelę dalį šių tyrimų po 1990-ųjų atliko ir sovietmečiu nemarksistiškai dirbę filosofijos istorikai), tai tokia klasifikacija papildys mimetinę-kontinuacinę orientaciją ir lems jos kiekybinį vyravimą (apie 30 proc.) šiuolaikiniame Lietuvos filosofiniame diskurse.

Nėra pagrindo kalbėti apie restitucinę orientaciją posovietinėje Lietuvos filosofijoje: joje neaptinkama tarpukario Lietuvos filosofijos tiesioginio perėmimo ir plėtotės atvejų; pavyzdžiui, šiuolaikinėje filosofijoje pasirodančius krikščionybės filosofijos ar neotomizmo tekstus keblu laikyti restitucinės orientacijos apraiškomis, nes juose neaptinkama aiškiai išreikštos nuostatos tęsti būtent tarpukario Lietuvos neotomizmo (tik jam būdingą) problematiką remiantis to laikotarpio lietuvių filosofų idėjomis². Šios krypties tekstai plėtoja krikščioniškąją filosofiją *apskritai*, todėl priskirtini mimetinei orientacijai. Apie restitucinę orientaciją griežčiausia prasme būtų galima kalbėti tuo atveju, jei po 1990-ųjų būtų likę gyvų (ir darbingų) tarpukario Lietuvoje akademinę veiklą pradėjusių filosofų ir šie būtų pratęsę savo filosofinių svarstymų publikavimą. Tokio atvejo būta – tarpukario filosofinius darbus pradėjęs rašyti Juozas Girnius

(1915–1994) po 1990-ųjų yra paskelbęs vieną kitą (paties po šios datos parašytą) straipsnį Lietuvos filosofiniuose leidiniuose (šiuo atveju neskaičiuotini rinktinių raštų sudarytojų parengti ankstesni tekstai). Tačiau tai tėra tik epizodinis reiškinys, nesudarantis apibrėžtos tendencijos.

Nepriklausomos Lietuvos filosofiniame diskurse menkai tepavyktų aptikti kontinuuacinės griežtąją prasme orientacijos – marksizmo tolesnės plėtotės. „Po 1991-ųjų Baltijos filosofai nebeplėtoja marksizmo. Marksizmas numirė tyliai ir beveik nepastebimai. Tik keletas žmonių buvo sujau-dinti ortodoksinio marksizmo žlugimo“ (Kūle 2006: 99). Esama keleto marksizmo analizei ir kritikai skirtų straipsnių, tačiau jie parašyti nesiremiant marksistinės filosofijos idėjomis ar metodais, o jų autoriai nelaikytini marksistais. Tiesa, marksizmo tąsą labai mažu mastu būtų galima išvelgti jau pirmaisiais nepriklausomybės metais „Problemų“ žurnale išspausdintuose kai kuriuose straipsniuose (ypač paskutiniuose Eugenijaus Meškausko darbuose). Marksistinių socialinės tikrovės traktučių esama ir Justino Karoso po 1990-ųjų parašytame veikle, tačiau šios epizodiškos marksizmo apraiškos, kaip ir restitucinės orientacijos atveju, nesudaro apčiuopiamos filosofinio diskurso tendencijos.

Tačiau galima kalbėti apie pačios vertin-giausios – inovacinės strategijos – egzistavi-mą Lietuvos nepriklausomybės laikotarpio filosofijoje. Jai drįstame skirti Arvydo Šliogerio filosofiją³. Ši filosofija nepriskirtina

² Kai kuriuose tominės problematikos dabarti-niuose straipsniuose galima aptikti iniciatyvų vadintis „Kuraičio mokiniais“ ir apeliuoti į tarpukario Lietuvos filosofinės tradicijos tąsą, tačiau šios deklaracijos nevir-to apibrėžta ir nuosekli tendencija.

³ Žinoma, Lietuvos filosofijos įvairių sričių ir kryp-čių atstovai yra sukūrę nemažai inovatyvių ir originalių darbų. Tačiau šiame straipsnyje atliekamas panoraminis tyrimas neturi nė menkiausių galimybių leisti į kiekvieno filosofinio teksto hermeneutinę interpretaciją. Čia liekama horizontaliame filosofijos kryptių lauke

jokiai apibrėžtai Vakarų filosofijos kryptiai. Savaiame šis konstatavimas dar nereiškia inovatyvumo (kaip parodėme, nemaža dalis filosofinių tekstų nesileidžia išspraudžiami į kokią nors filosofinės krypties stalčių). Atsisakydami subjektyvių impresionistinių vertinimo kriterijų („patinka/nepatinka“, „įspūdinga“, „iškalbinga“, „energinga“, „intensyvu“, „gražu“ ir t. t.) pasitelksime keletą lengvai patikrinamų mokslo sociologijos kriterijų: Šliogeris yra vienintelis šiuo metu Lietuvoje gyvenantis ir dirbantis filosofas (ne išeivis – jie šiame tyrime neįtraukti), apie kurio filosofinę kūrybą yra parašytas ne vienas tik jai skirtas straipsnis recenzuojamuose moksliniuose žurnaluose (o kur dar gausios recenzijos, esė, polemikinė publicistika ir t. t.), jai teko nemažai vietos keletose mokslinių monografių ar mokymo priemonių, taip pat yra rengiama Šliogerio filosofijai skirta daktaro disertacija. Visuose tekstuose pabrėžiamas šios filosofijos išskirtinumas (neteko pastebėti, kad būtų nuosekliai argumentuojama, jog aptariamo filosofo kūryba yra neoriginali ir nepasakanti nieko naujo), taip pat nė vienas interpretuotojas nėra jos vienareikšmiškai priskyres kuriai nors Vakarų filosofijos kryptiai. Nesileisdami į detalią analizę ir remdamiesi minėtais kriterijais (bei likdami atviri kritikai) laikome, jog Šliogerio filosofiniai tekstai sudaro Lietuvos filosofinio diskurso inovatyvią orientaciją. Kiekybiniu požiūriu ji yra nedidelė viso diskurso dalis – 6 proc., tačiau apskritai visoje pasaulinėje mokslo praktikoje reikšmingi veikalai sudaro diskurso mažumą.

„Nei Lietuva, nei kuri nors kita Baltijos šalis pasauliui nedavė filosofo, sociologo ar

ekonomisto, kurio išėjimo iš komunizmo patirties inspiruota kūryba susilauktų tarptautinio pripažinimo. Palyginus su kitais revoliuciniais epizodais Vakarų istorijoje, stipriai stimuliavusiais intelektualinį aktyvumą, 1989 m. antikomunistinės revoliucijos buvo stebėtinai bergždžios intelektualiniu atžvilgiu“ (Norkus 2008: 623). Nesiginčydamai dėl tarptautinio pripažinimo, negalime sutikti su teiginiu apie pokomunistinės revoliucijos bergždumą Lietuvos filosofijos atveju, turėdami omenyje pirmiau aptartą jos inovacinę orientaciją.

Filosofų bendrijos dydžio ir produktyvumo pokyčiai

Kas lėmė nepriklausomybės laikotarpio spartų eksponentinį Lietuvos filosofinio diskurso augimą, kai šis du kartus padvigubėjo ir pasiekė tris kartus didesnę apimtį nei sovietmečiu (žr.: Kabelka 2012)? Į šį klausimą galima bandyti atsakyti pažvelgus į filosofinių tekstų autorių ir jų produktyvumo duomenis bei jų pokyčius nepriklausomybės laikotarpiu (3 lentelė).

Filosofinių tekstų kiekio augimas neišvengiamai susijęs su žmogiškojo veiksnio pokyčiais. Taigi, diskurso augimas gali būti ekstensyvus (didėja tekstų autorių skaičius), intensyvus (didėja tekstų autorių produktyvumas) arba ekstensyvus ir intensyvus vienu metu (didėja ir autorių skaičius, ir jų produktyvumas). Kaip matome, nepriklausomybės laikotarpiu išaugo ir filosofų skaičius (1,75 karto, palyginti su sovietmečiu), ir jų produktyvumas (vidutinis metinis vieno filosofo produktyvumas padidėjo 2,45 karto). Taigi, eksponentinį filosofinio diskurso augimą lėmė sudėtinės priežastys – itin sparti ir intensyvi, ir ekstensyvi plėtra.

bandant identifikuoti tekstų priklausomybę ir inovatyvumą, o pastarąjį dar grįsti kitais mokslo sociologijos taikomais kriterijais.

3 lentelė. Lietuvos filosofų bendrijos dydžio ir produktyvumo rodikliai

	Sovietiniu laikotarpiu (1960–1989)	Nepriklausomybės laikotarpiu (1990–2010)	Pokytis
Bendra diskurso apimtis, sp. l.	1050,7	3131,6	2,98
Filosofinių tekstų autorių skaičius	138	241	1,75
Filosofinių tekstų autorių skaičius 100 tūkst. gyventojų	3,75	8	2,13
Produktyvumas sp. l. vienam autoriui (per laikotarpį)	7,6	13	1,7
Produktyvumas sp. l. vienam autoriui (vid. per metus)	0,253	0,62	2,45
Tekstų spaudos lankais 100 tūkst. gyventojų	28,6	104	3,63
5 proc. produktyviausių autorių tekstų dalis, proc.	30,3	40	1,32
10 proc. produktyviausių autorių tekstų dalis, proc.	48	56,2	1,17
20 proc. produktyviausių autorių tekstų dalis, proc.	69	74,4	1,08

Ankstesniame straipsnyje aptardami minėtą eksponentinį augimą bandėme nuspėti jo ribas ir baigties datą. 100 tūkst. gyventojų kol kas tenka „tik“ 8 filosofinių tekstų autoriai – tai dar nėra „perkaitimą“ signalizuojantis skaičius (toks psichologiškai atrodytų, tarkim, 100 autorių/100 tūkst. gyventojų), nors yra daugiau kaip dvigubai didesnis nei sovietmečiu. Ekstensyvaus augimo ribos yra labai plačios (teoriškai negali viršyti bendro gyventojų skaičiaus – kiekvienas gali tapti filosofu ar bent jau per gyvenimą parašyti nors vieną filosofinį straipsnį), tačiau tikslesnį dabartinės filosofų skaičiaus proporcijos vertinimą būtų galima gauti palyginus šį skaičių su kitų humanitarinių disciplinų atstovų ir bendro gyventojų skaičiaus proporcijomis. Atrodytų, jog intensyvaus diskurso augimo (t. y. atskiro filosofo produktyvumo didėjimo) viršutinė riba yra kur kas greičiau pasiekiamą nei ekstensyvaus autorių skaičiaus didėjimo atveju, mat vienas žmogus per tam tikrą laiko tarpą negali parašyti be galo daug tekstų. Tačiau jei palyginsime produktyviausio

nepriklausomybės laikotarpio filosofo Antano Andrijausko⁴ vidutinį metinį produktyvumą (bendrą jo filosofinių tekstų apimtį – 277,3 spaudos lanko – padalinę iš laikotarpio 21 metų, gauname vidutiniškai 13,2 spaudos lanko per metus), tai pamatysime, jog šis filosofas yra 21,3 karto produktyvesnis už Lietuvos filosofų vidurkį (0,62 sp. l. per metus). Taigi, kadangi kiekvienas filosofas teoriškai gali tapti toks pat produktyvus kaip Andrijauskas, tai Lietuvos filosofinis diskursas dar turi erdvės padidėti bent 20 kartų (arba išgyventi apytiksliai 4,5 padvigubėjimo ciklo eksponentinėje raidoje) augdamas vien intensyviai, o jei šį lydės dar ir ekstensyvi filosofų bendrijos plėtra, tai augimo galimybių erdvė taps dar platesnė.

⁴ Šio straipsnio autoriaus turimais bibliometriniais duomenimis, tokio produktyvumo filosofo nebūta nei Latvijoje, nei Estijoje – nei sovietiniu, nei nepriklausomybės laikotarpiu. Parašytų tekstų apimtimi artimiausias Estijos abiejų laikotarpių produktyviausias filosofas (beje, taip pat estetikos specialistas) Leonidas Stolovičius per abu laikotarpius „teparašė“ 216 sp. l. apimties tekstų (iš jų 123 sp. l. – nepriklausomybės laikotarpiu). Taigi, Andrijauskas yra produktyviausias Baltijos šalių filosofas.

Naudodamiesi proga, jog turime sukauptę filosofinių tekstų autorių produktyvumo duomenis, pabandykime Lietuvos filosofiniam diskursui pritaikyti bibliometrijoje garsų Lotkos ir Price'o dėsnį, teigiantį, jog didžiąją mokslinių tekstų dalį publikuoja produktyviausių autorių mažuma. A. J. Lotka pirmasis pastebėjo, kad tik nedaugelis parašo daug. Jis suskirstė autorius į kelis lygmenis pagal produktyvumą: autorių, parašiusių per atitinkamą laikotarpį n straipsnių, skaičius yra lygus $1/n^2$, padaugintam iš skaičiaus autorių, parašiusių per tą patį laikotarpį tik po vieną straipsnį. Autorių, publikuojančių du straipsnius, skaičius sudaro $1/4$ (vieną straipsnį publikavusiųjų skaičiaus), tris straipsnius – $1/9$, keturis – $1/16$, penkis – $1/25$ ir t. t. Kitaip tariant, kiekvienam 100 autorių, parašiusių po vieną straipsnį, teks 25, parašiusieji po du, 11 – po tris, 4 – po penkis straipsnius ir t. t. D. S. Price'as, patikrinęs Lotkos dėsnį atskiruose moksluose, nustatė, kad: 1) 5–10 proc. autorių pateikia 35–50 proc. mokslo šakos literatūros pasaulio mastu; 2) 25 proc. literatūros pateikia dar 10–15 proc. mokslininkų; 3) likusius 25 proc. literatūros parašo 75 proc. tos šakos mokslininkų (Voverienė 1999: 26–27; Price 1963: 53; Norkus 2001: 21). „Atrodo keista, kad toks paprastas dėsnis taip tiksliai pritaikomas ir kad vieną ir tą patį mokslinės produkcijos pasiskirstymą galima aptikti ir Karališkosios mokslo draugijos senuosiuose leidiniuose, ir naujajame *Chemijos referatiniame žurnale* (XX a.)“ (Price 1964: 54).

Kaip yra Lietuvos atveju? Ar Lietuvos filosofinis diskursas patvirtina bendrąją autorių produktyvumo stratifikaciją? Kadangi mes filosofinį diskursą traktuojame kaip monografijų ir straipsnių visumą ir

kadangi šios tekstų rūšys sudaro apylyges Lietuvos filosofinio diskurso dalis (Price'as tyrė daugiausia gamtamokslinę produkciją, kurios svarbiausias vienetas yra mokslinis straipsnis), tai produktyvumo matavimo vienetu laikysime spaudos lanką (40 tūkst. spaudos ženklų), kuris daugmaž atitinka standartinio straipsnio apimtį. Pavyzdžiui, 15 spaudos lankų monografija prilygs 15 straipsnių.

Kaip rodo 3 lentelės duomenys, Lietuvos filosofų produktyvumo pasiskirstymas visiškai atitinka Lotkos ir Price'o dėsnio pateikiamas proporcijas: 5 proc. produktyviausių autorių sukuria 30–40 proc. visų tekstų, 10 proc. autorių – apie pusę, 20 proc. autorių – apie 70 proc. tekstų. Nepriklausomybės laikotarpiu pastebima dar ryškesnė nei sovietmečiu tekstų koncentracija pačių produktyviausių autorių „rankose“: 5 proc. produktyviausių filosofų šiuo laikotarpiu parašė net 40 proc. visų tekstų, o 20 proc. produktyviausių autorių tekstų dalis, palyginti su sovietmečiu, beveik nepakito. Šią aplinkybę lėmė keletas itin produktyvių autorių, kurie savosios kūrybos apimties rodikliais smarkiai pagerino bendrus produktyvumo rodiklius, palyginti su sovietiniu laikotarpiu.

Ketvirtoje lentelėje pateikti duomenys apie 10 proc. produktyviausių Lietuvos filosofinių tekstų autorių: 14 – sovietmečiu ir 24 – nepriklausomybės laikotarpiu. Reikia turėti omenyje, jog nurodyti tekstų apimčių duomenys apima tik *filosofinius* šių autorių tekstus, nes kai kurie jų yra parašę ir menotyrinių, sociologinių, politologinių, kultūrologinių bei kitokių tekstų. Kadangi kai kuriais atvejais neįmanoma nustatyti aiškios ribos tarp filosofinių ir nefilosofinių tekstų, tai iš dalies vadovaujamesi ir

4 lentelė. Sovietinio ir nepriklausomybės laikotarpio filosofų bendrijos 10 proc. produktyviausių autorių

Sovietiniu laikotarpiu (1960–1989)		Nepriklausomybės laikotarpiu (1990–2010)	
Autorius	Per I-pį parašytų tekstų bendra apimtis, sp. l.	Autorius	Per I-pį parašytų tekstų bendra apimtis, sp. l.
Jokūbas Minkevičius	58,7	Antanas Andrijauskas	277,3
Juozas Barzdaitis	47,7	Arvydas Šliogeris	190,5
Romanas Plečkaitis	46,7	Algis Uždavinsys	143,9
Albinas Lozuraitis	44,5	Jūratė Baranova (Rubavičienė)	90,6
Arvydas Šliogeris	42,5	Tomas Kačerauskas	85,7
Bronislovas Kuzmickas	39,6	Leonidas Donskis	77,2
Vosylius Sezemanas	38,5	Algirdas Gaizutis	73,6
Evaldas Nekrašas	34,7	Arūnas Sverdiolas	72,3
Rolandas Pavilionis	33,8	Romanas Plečkaitis	68,6
Arūnas Sverdiolas	26,9	Dalia Marija Stančienė	61,9
Gytis Vaitkūnas	23	Zenonas Norkus	57,2
Algirdas Degutis	22,3	Bronislovas Kuzmickas	53,1
Vincetas Žemaitis	21,8	Gintautas Mažeikis	51,4
Irmija Zaksas	21,7	Saulius Kanišauskas	51
		Audronė Žukauskaitė	46,7
		Rita Šerpytė	44,8
		Aivaras Stepukonis	44
		Audrius Beinorius	43,5
		Dalius Jonkus	43,4
		Vytautas Rubavičius	41
		Česlovas Kalenda	39,9
		Tomas Sodeika	37,5
		Jonas Balčius	34,7
		Evaldas Nekrašas	32,6

formaliais kriterijais – filosofiniais laikomi tie tekstai, kurie išspausdinti filosofiniuose leidiniuose arba filosofijai skirtuose mišrių leidinių skyriuose⁵. Lentelėje pateikto sovietmečio ir nepriklausomybės laikotarpio produktyviausių filosofų sąrašo nereikėtų laikyti filosofų bendrijos elito tikslu atiti-

⁵ Šis kriterijus taip pat nėra absoliučiai patikimas. Pavyzdžiui, straipsnis „Kultūrinis žydų įvaizdis Lietuvoje ir tautininkų ideologija“ yra išspausdintas filosofinio žurnalo „Problemos“ 2002 m. 62-ojo numerio skyriuje „Kultūros filosofija“, tačiau vargu ar pavyktų įrodyti, jog tai iš tikrųjų yra kultūros filosofijos tekstas, o jo autorių (istorijos daktarą) priskirti filosofų bendruomenei.

kmeniu, nes „tiesioginio ryšio tarp mokslininko produktyvumo ir jo priklausomybės akademiniam elitui nėra. Kelią į akademinį elitą atveria ne šiaip sau produktyvumas, bet pripažintas produktyvumas“ (Norkus 2001: 24). Tokio elito sudėčiai nustatyti dar reikėtų papildomų tyrimų, tačiau intuityviai galima spėti, jog bent du trečdaliai nurodytame sąraše esančių filosofų priklausytų ir akademiniam filosofų elitui – produktyvumas su elitiškumu siejasi labiau nei neproduktyvumas.

Pažymėtina, jog terminas „filosofų bendrija“ čia vartojamas kiek platesne prasme – kaip termino „filosofinių tekstų autorių bendrija“ sinonimas. Paskelbti filosofinį tekstą – būtinas, bet nepakankamas priklausomybės filosofų bendrijai kriterijus. Mat filosofinio turinio tekstą gali paskelbti ir ne filosofas, „atsitiktinis“ autorius: kitos specialybės mokslininkas (sociologas, literatūrologas, istorikas ir pan.); asmuo, pretendavęs tapti, bet taip ir netapęs filosofijos specialistu, ir pan. Filosofinių tekstų autorių aibė visada platesnė nei filosofų bendrijos narių: mokslo sociologijoje pastarosios aibės apimčiai nustatyti taikomi tam tikri slenksčiai (atrenkami daugiau nei vieną straipsnį paskelbę autoriai) arba papildomi reikalavimai autoriui – turėti filosofijos mokslinį laipsnį ir (arba) dirbti filosofijos katedroje ar skyriuje institute. Tačiau šiame tyrime dėl jo nukreiptumo į filosofinio diskurso struktūrą ir dėl vietos stokos apsiribojama duomenų apie filosofinių tekstų autorius interpretacija.

Iš 14 produktyviausių sovietmečio filosofų bent keturis galime laikyti tikrais marksistais. Nepriklausomybės autorių sąraše jų nė vieno nerandame – vieni jų išėjo į politiką, kiti į pensiją arba mirė dar prieš paskelbiant nepriklausomybę. Taigi, anksčiau cituotas M. Kūlės teiginys, jog „marksizmas numirė tyliai ir nepastebimai“ turi ir tiesioginės prasmės atspalvį. Iš produktyviausių sovietmečio filosofų penki, t. y. trečdalis (visi atstovaujantys visoms sovietmečiu plėtotoms nemarksistinės filosofijos kryptims) tapo ir nepriklausomybės laikotarpio produktyviausiųjų sąrašo nariais, dar mažiausiai du buvo žymūs, kolegų vertinami ir akademinę veiklą nepriklausomybės laikotarpiu sėkmingai plėtoję filosofai. Taigi,

iš viso pusė sovietmečio produktyviausių filosofų sėkmingai tęsė savo veiklą ir nepriklausomybės laikotarpiu. Nors, kaip minėta, šių sąrašų negalima besąlygiškai tapatinti su bendrijos elitu, tačiau šie duomenys gali būti posovietinės transformacijos kaip elitų kaitos tyrimų analitinių intuicijų šaltinis.

Išvados

Nepriklausomybės laikotarpiu ypač susidomėta kultūros ir būties problematika – šių filosofijos sričių diskurso procentinė dalis išaugo atitinkamai septynis ir du kartus. Pažinimo teorijos, etikos, estetikos, socialinės, istorijos filosofijų raida išliko stabili ir neatsiliko nuo bendrų filosofinio diskurso augimo tendencijų. Minėtas laikotarpis buvo nepalankiausias Lietuvos filosofijos istoriografijai, kalbos, mokslo filosofijai – šių disciplinų diskurso procentinė dalis sumažėjo daugiausia.

Tik apie 40 proc. sovietinio laikotarpio filosofinės produkcijos buvo marksistinės. Dvilypė šio laikotarpio diskurso struktūra lėmė, jog nepriklausomybės laikotarpiu vyravo nemarksistinės sovietinės filosofijos kryptių ir temų tolesnė plėtotė. Esminės posovietinės filosofijos transformacijos orientacijos yra mimetinė-kontinuacinė (tęsimos sovietmečiu svarstytos temos ir tyrimai) ir mimetinė-inovacinė (interpretuojamos iki tol Lietuvoje nenagrinėtos Vakarų ir Rytų filosofijų teorijos ir problemos).

Posovietinė transformacija buvo naudingesnė fenomenologiniam-hermeneutiniam nei analitiniam filosofavimui. Po 1990-ųjų Lietuvoje atsirado naujos kryptys (postmodernizmo bei komparatyvistinė filosofija) ir susiklostė originali (Šliogerio plėtojama) filosofija, sudaranti posovietinės transformacijos inovacinę tendenciją.

Lietuvos filosofinių tekstų autorių produktyvumo duomenys patvirtina Lotkos ir Price'o dėsnį: 5 proc. produktyviausių autorių sukuria 30–40 proc. visų tekstų, 10 proc. autorių – apie pusę, 20 proc. autorių – apie

70 proc. tekstų; 80 proc. likusių autorių parašo tik apie 30 proc. visų filosofinių tekstų. Nepriklausomybės laikotarpiu pastebima dar ryškesnė nei sovietmečiu tekstų koncentracija pačių produktyviausių autorių „rankose“.

LITERATŪRA

Baranova, J., 2006. *Filosofija ir literatūra: Prieš-priešos, paralelės, sankirtos*. Vilnius: Tyto alba.

Kabelka, G., 2012. Lietuvos filosofijos raida 1960–2010: apimtis, institucijos, leidiniai. *Problemos* 81: 109–123.

Kūle, M., 2006. Philosophy in the Baltic States: Past and Present Situation. In: M. Kūle, ed. *Philosophy Worldwide: Current Situation*. Riga: FISP, p. 91–106.

Loone, E., 1993. Between West and East: The Case of Philosophy in Estonia. In: *17th Baltic Conference on History of Science: Between West and East*. Tartu, p. 18–20.

Norkus, Z., 2001. Akademiniis mokslas ir demokratija. *Politologija* 4 (24): 1–50.

Norkus, Z., 2008. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Price, D. S., 1963. *Little Science, Big Science*. New York: Columbia University Press.

Šaulauskas, M. P., 2000. Socialinė kaita: metodologija ir bendrosios tendencijos. In: *Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990/1998*. Vilnius: Garnelis, p. 9–36.

Vihalemm, R., 2010. Theoretical Philosophy and Philosophy of Science in Soviet Times: Some Remarks on the Example of Estonia, 1960–1990. *Studia Philosophica Estonica* 3 (2): 200–232.

Voverienė, O., 1999. *Bibliometrija*. Vilnius: Mokslo aidai.

THE POST-SOVIET TRANSFORMATION OF LITHUANIAN PHILOSOPHY: TRENDS, DISCIPLINES, PRODUCTIVITY

Gintaras Kabelka

S u m m a r y

The paper presents the interpretation of bibliometric data about the Lithuanian philosophical discourse (1960–2010) concerning the philosophical disciplines, branches, and authors of the texts. The scope and changes of these branches and disciplines during the post-soviet period is explicated. The structural changes of the of philosophical movements are explained employing the scheme of orientations of post-soviet transformation (mimetic, continuational, restitutive, and innovative), used in historical

sociological comparative research. The extent of the community of the authors of philosophical texts and its transformations during the soviet and post-soviet period are analyzed, as well as the stratification of the authors according to their productivity. The Lotka-Price law, according to which the majority of the scientific texts are produced by the minority of the most productive authors, is put to test.

Keywords: Lithuania, philosophical discourse, post-soviet transformation, productivity

Įteikta 2012 12 20